

ARCHITEKTURA 17. STOLETÍ

Brno 2007

Jiří KROUPA

I. ITÁLIE

1. Co je to baroko v architektuře ?

1.1 Tři definice původně adjektivní formy slova:

„*barroco*“ – v portugalském 16. století a později „*barrueco*“ v kastilštině: nepravidelná perla;

„*baroco*“ – v italském bankéřském prostředí označení riskantní finanční operace;

„*baroque*“ - v přeneseném slova smyslu Saint-Simon ve svých Pamětech, roku 1711 tak označuje rovněž myšlení zvláštní a šokující.

Francesco Milizia, 1797:

„*Baroko je nejvyšší stupeň bizarního, nejvyšší vrchol směšného. Borromini zemřel v deliriu, avšak Guarini, Pozzo a Marchionni v sakristii sv. Petra v baroku*“.

1.2 Berlínská škola dějin umění

Wilhelm Lübke, 1855: *epocha zdivočení, emancipované dekorace*

„... *nadvláda ornamentu, přebujelá dekorativnost, promísení jednotlivých uměleckých druhů a ztráta jejich původní jedinečnosti v novém působivém celku... - metamorfóza architektonického principu do ornamentální dekorace*“

Jacob Burckhardt, *Der Cicerone*, 1860:

„*Barokní stavitelství hovoří stejnou řečí jako renesance, avšak zdivočelým dialektem. Antické sloupové řády, římsy, frontony apod. jsou používány nejrůznějším způsobem a s velkou zvůli...*“

1.2 Klasické definice:

a) **Jakob Burckhardt**: baroko je shodné s renesancí, je však její *zdivočelou formou*; baroko směřuje umělecké druhy dohromady: zatímco Michelangelo byl vynikající sochař + malíř +

architekt, Bernini vytváří celek, v němž se jednotlivá umění ztrácejí; baroko znamená převahu dekorace a ornamentu nad „uměním“.

b) **Heinrich Wölfflin**: v architektuře zvýšená plasticita, centralizace průčelí, hierarchizace částí a vertikalizace (oproti renesanční horizontalitě); ve výtvarném umění neklasický pól základních pojmů (lineární - **malířský**; plocha – **hloubka**; uzavřená forma – **otevřená forma**; mnohost – **jednota**; zřetelnost bezpodmínečná – **zřetelnost podmíněná**).

c) **Erich A. Brinckmann**: začátky barokní architektury v římské plasticitě Michelangelově a severoitalské prostorovosti Palladiově - jejich spojením v Římě vzniká barokní architektura.

d) **Emil Kaufmann** (strukturální přístup): v rámci širšího „renesančně-barokního systému“ znamená baroko dovršení tří ústředních principů: **sřetezení - gradace – integrace**.

1.3 Počátky výzkumu barokního umění

Cornelius Gurlitt (1885-1889), „berlínské“ pokračování dějin umění Franze Kuglera)

Alois Riegl (1858-1905), *Die Entstehung der Barockkunst in Rom* (1901-1902), vydáno posmrtně 1908.

Arne Novák, *Prague baroque*, 1915.

1.4 Podstata barokní architektury

a) *Albert Erich Brinckmann* (1881-1958), *Die Baukunst des 17. und 18. Jahrhunderts*, 1919:

Dva zdroje barokní architektury:

plasticita Michelangelovy římské architektury;

rozvíjení prostorovosti v Palladiově severoitalské architektuře.

Jejich spojením v Římě na počátku 17. století působením Carlo Maderny vzniká barokní architektura.

b) *Vojtěch Birnbaum* (1877-1934), *Barokní princip v dějinách architektury*, 1924:

Tři typy baroku

monumentální (Michelangelo, římský barok)

klasicistní (Palladio, francouzský barok)

perspektivní (Borromini, „radikální“ barok)

Barok jako opakující se pozdní stadium stylů (antický, románský, gotický, apod.

c) *Václav Richter (1900-1970), O pojem baroka v architektuře, 1944:*

Stylovou strukturu je třeba zkoumat v podstatě – pojmu („bez ohledu na vše místní a časové“); konstrukcí hypotézy; v architektuře sledujeme vnitřek a vnějšek.

Barokní prostorová představa:

konečný perspektivní prostor (renesanční) – *stupňovitě se otevírající* prostor (manýristický) – *nekonečný* prostor (barokní)

Baroko ve vztahu k normě:

norma (renesance) – anti-norma (manýrismus) – ne-norma (baroko)

Závěr: existuje pouze jediný barok – *barok perspektivní*

d) *Emil Kaufmann (1897-1953), Architecture in the Age of Reason. Baroque and Postbaroque in England, Italy and France, 1955:*

Renesančně – barokní systém je utvářen třemi základními principy: **sřtěžení – gradace – integrace.**

1.5 Barokní „bel composto“:

spojování všech uměleckých druhů – podle výroku erudity F. Baldinucciho a Berniniho syna jeho otec GianLorenzo Bernini usiloval o to, „*spojit architekturu na jedné straně se sochařstvím a malířstvím na druhé straně tak, aby došlo k jejich „krásnému spojení (bel composto)*“.

Důležitým sjednocujícím momentem v barokní architektuře je v Berniniho tvorbě: *propojování uměleckých druhů - teatralita - scénografický přístup využívající perspektivních hříček a iluzí.*

1.6 Hlavní témata barokní architektury:

urbanismus a zahrady

chrám (klášterní a poutní, kaple) – palác (zámek a městský palác)

vojenská architektura (opevnění, srov. nový pevnostní systém „Vaubanův“)

zahradní a letohrádková architektura.

2. Nejvýznamnější římstí papežové 17. století

Sixtus V.	(Felice Peretti)	1585-1590
Pavel V.	(Borghese)	1605-1621
Urban VIII.	(Barberini)	1623-1644
Innocenc X.	(Pamphili)	1644-1655
Alexandr VII.	(Chigi)	1655-1667
Klement X.	(Altieri)	1670-1676
Innocenc XI.	(Odescalchi)	1676-1689

3. Počátky barokní architektury v Římě (římský protobarok)

3.1 Michelangelovi žáci a následovníci

Giacomo della Porta (1533-1602)

Žák Vignolův, po Michelangelově smrti se stal hlavním architektem u sv. Petra ve Vatikánu a dokončoval především Michelangelovy projekty.

a) po Michelangelově smrti

S. Maria Maggiore, Capella Sforzesca

Sv. Petr ve Vatikánu (dvě kaple, chór, lucerna)

Palazzo Senatorio na Kapitolu

b) po Vignolově smrti (Farnese)

Palazzo Farnese – zahradní loggia

Fasáda Il Gesù

c) vlastní projekty

Trinita dei Monti

La Sapienza

San Andrea della Valle (půdorys)

Villa Aldobrandini ve Frascati (hrubá stavba)

Giacomo del Duca (Jacopo Siciliano/ 1520? – 1601)

Sochařsky pracoval a dokončoval především Michelangelovu římskou bránu Porta Pia; samostatně: kopule S. Maria di Loreto, klášter S. Maria degli Angeli; Villa Mattei (Celimontana), Villa Lante v Bagnaia, pravděpodobně také Orti Farnesiani na Palatinu. Roku 1589 se vrátil na rodnou Sicílii.

Domenico Fontana (1543-1607)

Do Říma přišel ze severní Itálie a přesto, že nepoznal Michelangela osobně, inspiroval se jeho architektonickým stylem. Pracoval především jako papežský architekt pro Sixta V. V době pontifikátu Klementa VII. byl propuštěn a odešel do Neapole, kde se stal královským architektem (1592).

S. Maria Maggiore, Capella Sistina, 1584

Lateránský palác, 1587-89

Boční průčelí S. Giovanni in Laterano, 1589

Scala santa, 1589

Vatikánský palác

Villa Montalto

Palác na Quirinálu

Nejvýznamnější prací Fontanovou je projekt římského urbanismu, především Strada Felice, regulace římského urbanistického „trojzubce“ a idea zapojit do urbanistického systému starověké obelisky, umístované vždy do blízkosti významných poutních míst v Římě.

3.2 Od Vignoly k ranému baroku

Francesco Capriani (da Volterra/ 1530-1594)

Vignolův žák, pracující v pozdně manýristickém stylu: S. Maria in Via (spodní část 1584, horní patro dokončoval v baroku Carlo Rainaldi), S. Giacomo degli Incurabili (na oválném půdorysu 1590, později dokončoval Carlo Maderno).

Ottaviano Mascherino (1536-1606)

Původně pracoval jako Vignolův žák v Boloni, od roku 1574 působil v Římě. Jeho nejslavnější prací je villa na Quirinalu (1582-1585)- později součást papežského paláce na Quirinálu s oválným schodištěm. S ohlasem Mascheriniho tvorby bývá spojována i rudolfinská architektura v Praze (původní oválné schodiště v Rudolfově obrazárně na Hradčanech; půdorys Vlašské kaple při Klementinu). Roku 1604 se stal „principe“ na římské Academia di San Luca.

Flaminio Ponzio (1560-1613)

Pracoval zpočátku v Římě v pomichelangelovském prostředí (byl snad žákem Martino Longhiho st.). Byl spoluzakladatelem Accademie di San Luca, jeho první prací byla úprava (nová fasáda) Rafaelova kostela S. Eligio degli Orefici (1601-1605). Roku 1605 se stal papežským architektem Pavla V., pro něhož v Římě stavěl své nejvýznamnější práce:

Capella Paolina (in S. Maria Maggiore)

Palazzo Borghese (s oválným schodištěm, 1605-1607)

Casino Borghese (in Villa Borghese, 1609-1613; dokončil Giovanni Vasanzio a Girolamo Rainaldi)

Aqua Paola na Janiculu.

3. Carlo Maderna (1556-1629)

Po smrti Sixta V. (1590) se dostal Domenico Fontana na papežském dvoře do nemilosti. V té době s ním spolupracoval jeho příbuzný ze severní Itálie, Carlo Maderna. Přišel z Lombardie, ze severoitalského – palladiánského prostředí. V Římě byl okouzlen Michelangelovou architekturou a uskutečnil posléze syntézu dvou protobarokních tendencí. Stal se vlastně nejlepším pokračovatelem Michelangelovým, ačkoli jej sám (na rozdíl od ostatních Římanů) vůbec nepoznal.

Palazzo Mattei di Giove 1598-1608

Santa Susanna 1595 - 1603 – první barokní fasáda v Římě

San Andrea della Valle 1608, interiér a kopule 1622-1625 (půdorys Giacomo della Porta), projekt na fasádu (neprovedeno, později Carlo Rainaldi)

Sv. Petr ve Vatikánu od 1605, kdy byla zbořena stará část baziliky a bylo pokračováno ve stavbě podélné lodi. Dostavba lodi spolu s fasádou v letech 1607-1626. V interiéru tabernákl + úprava hrobu sv. Petra s balustrádou před oltářem.

Villa Aldobrandini ve Frascati (začal Giacomo della Porta pro synovce Klementa VII.

Palazzo del Quirinale – dostavba papežského paláce (po Mascherinovi a Fontanovi): nadstavba polopatra, nový hlavní portál z náměstí.

Palazzo Barberini od 1628 (původní, ovšem neprovedený projekt), poté stavěli Bernini, Borromini a da Cortona.

Giovanni Battista Soria (1581-1651)

Santa Maria della Vittoria, dokončení původní kaple sv. Pavla, kterou přestavoval Carlo Maderna + nová fasáda, po 1620.

San Gregorio Magno, chrám a nová fasáda, 1629-1651

4. Základní styly italské architektury 17. století

4.1 Pietro Berrettini da Cortona (1596-1669)

Od roku 1612 byl v Římě a studoval zde malířství. Roku 1634 se stal „principe“ na Accademia di San Luca a zreformoval její činnost do dvou základních tříd: architektonické a malířské. Nevyprojektoval mnoho staveb, ale hluboko do 18. století se jeho (stále kopírované) projekty staly závazným vzorem pro římské akademické prostředí.

U Cortony nalzáme v architektuře dokonalou plastickou integraci, výsledkem je: prostorotvorná hmota. Typickým rysem vnějšku je segmentově konvexní, mírně vypnutá hmota fasády, svázaná z obou stran pravoúhlými tělesy ve funkci pilířů. Uvnitř propojuje stěnu se sloupy, polosloupy a pilastry, které zdůrazňují nebo naopak zužují tektoniku stěny.

rekonstrukce antické Palastriny – pro rodinu Barberini, její přestavba na villu

Villa Sacchetti 1625-30 (na sklonku 18. století již ruina), vzor pro pozdější Salviho Fontanu di Trevi, hlavní těleso s konkávními nižšími křídly.

Chrám:

SS. Martina e Luca (1635-50)

Cortona jej postavil, když se stal principe Academia di San Luca 1634; kostel byl akademickým kostelem, těsně připojený k budovám Academie. Je dvoupatrový: ve suterénní části staré mauzoleum sv. Martiny (spolu s projektovaným Cortonovým vlastním náhrobkem), nad ním kostel sv. Lukáše

a) první projekt -základem byl kruhový půdorys /Michelangelo S. Giovanni dei Fiorentini

b) další projekt na půdorysu řeckého kříže; fasáda konvexní vypnutí mezi dvěma hranoly

V interiéru to není jeviště pro naturalistickou dekoraci (jako u Berniniho), ale prezence stavby samé pomocí různě zapuštěných sloupů do zdí interiéru.

Santa Maria della Pace, rekonstrukce a přístavba nového průčelí 1656.

San Ambrogio e Carlo al Corso 1668-1672 (kopule) - sloupy a pilastry, vysunutá římsa, plasticky působivá hra vnějšího obalu.

S. Maria in Via Lata, 1658-1662 (působivé průčelí vytvořené z kolonády v přízemí a velké serliány v patře)

Celkem: Aniž by vzešel z nějakých předem definovaných prostorových celků nebo struktur stěn, Pietro da Cortona svou architekturu komponuje pomocí řady plastických motivů a usiluje o stálou rovnováhu hmoty a prostoru. Pracuje často s pomocí světla a stínu – skupiny pilastrů a sloupů pomocí světla utvářejí prostor.

4.2 Gian Lorenzo Bernini (1598-1680)

Syn kameníka, sochaře a vedoucího vodních staveb v Římě, Pietra Berniniho (fontána Barcaccia na Španělském náměstí v Římě). Podle Berniniho propojení různých umění na základní tektonickou konstrukci má vyvolat emocionální účinek:

a) Zázrak, údiv, očarování

Filippo Baldinucci: "při prvním pohledu se vytvoří představa, že se jedná o zázrak, ale v univerzálním duchu"

Zázrak: Pietro Sforza Palaviccino: na prvním místě jsem myslel na to, že hlavním potěšením intelektu je podívat se, zázrak však nespočívá v tom, že se snad příčina pozorovaného jevu nezná (je to nedokonalost intelektu), ale zázrak je pramenem potěšení tehdy, kdykoli je spojen s věděním toho, co bylo dříve neznámé.

Collegio Romano, univerzita 17. století: rektor Daniello Bartoli v díle Uomo di lettere: píše o tiché ekstázi, o unesení ze zázraku - jako prostředku připravit rozum na to, pochopit "umělecké dílo" kosmu - toto umělecké dílo ukazuje v mnohosti a různorodosti hvězdy a hvězdných pohybů přece jen sjednocují a harmonizují.

U Berniniho:

- a) zázrak je estetický jev - pramen zážitku, pocházejícího z pocitu novosti - prostřednictvím světla. Podobně jako v sochařství;
- b) zrcadlení skutečnosti - voda (syntéza vody a hmoty) - síla, hudba - podobné Metamorfózám Ovidiovým;
- c) přechod k nadskutečnu - ušlechtilý cit a náboženská vize - překonání gravitace a zemské tíže

Santa Maria della Vittoria, Capella Cornaro, 1647-1652: s přistavěnou částí pro pronikání světla Carlo Maderna a Giov. Bat. Soria postavil kostel, kaple pro benátského kardinála Federica Cornaro. Bernini znal spisy sv. Terezy, anděl podle Coreggia

San Pietro in Montorio, Raimondiho kaple - 1640-48: osvětlení oltáře s reliéfem - první experiment s architektonickým světlem

Kathedra Petri v chrámu sv. Petra- ambiguita světla skutečného (difúzního) a umělého (Ducha sv.)

Baldachýn v chrámu sv. Petra, 1624-33

Scala regia ve Vatikánském paláci, 1662-1670 - mezi bazilikou a papežskými místnostmi řada věcí je z Borrominiho (Galeria Spada, hvězdy Chigi, sloupy jako S. Giov. Laterano)

San Francesco a Ripa, Altieri-kaple (bl. Ludovica Albertoni), 1671-1674 (Altieri - Klemens X.)

b) Bel composto - nejen prostředek, ale zejména pro zářak používáno.

c) Socha a architektura: abstraktní struktura - neopakovatelný okamžik – vnější prostor zařazen do výsledného celku

d) Profánní stavby:

Papežský Palác na Quirinálu – úprava fasády, loggia nad Madernovým portálem

Palazzo Ludovisi – Montecitorio – 1650, pětídílná (zdánlivě hmotově rozčleněná) fasáda

Chigi-Odescalchi 1664 – trojdílná fasáda („triptychon“)

Louvre, 1664 – prezentační projekt a posléze tři reálné projekty za Berniniho pobytu v Paříži.

e) Kostely:

Berniniho nejstarší projekt již roku 1624 - *Santa Bibiena*

Později projektoval teprve ve svých 60 letech:

1656 - *náměstí sv. Petra*

Castel Gandolfo, sv. Tomáš (půdorys kvadratický) 1658-61

Ariccina, sv. Marie (půdorys kruhu) 1662-1664

S. Andrea al Quirinale (půdorys příčného oválu) 1658-70

4.3 Francesco Borromini (Castelli) 1599-1667

Berniniho protipól, který pracoval s takřka plasticky utvářeným prostorem. Do Říma přišel ze severní Itálie, vyškolil se zřejmě na stavbě milánské katedrály, určitá inspirace lombardskou tradicí. Přišel za svým příbuzným Carlo Madernou a spolu s ním se podílel na dostavbě sv. Petra. Spolupracoval i s Berninim; avšak poté, co se Bernini stal nástupcem Madernovým na vatikánské stavbě, jejich vztahy ochladly. Berniniho prostřednictvím získal Borromini místo architekta římské Univerzity – Sapienzy, ale sám v tom viděl intriky svého protivníka.

a) Chrámy:

San Carlo alle quattro fontane (1638-41)

San Ivo alla Sapienza 1642-60

Oratorium dei Filippini (1637-50)

Jeho hlavním mecenášem se stal papež **Innocenz X.** 1644-1655 – Pamphili, který naopak nespolupracoval s Berninim.

Palazzo Pamphili na Piazza Navona, 1644 (původní projekt Girolamo Rainaldi) pro Innocenze X. Roku 1646 na radu Virgilio Spady Borromini přizván - galerie se serliánou - 1650 skončen

Na rok 1650 byl vyhlášen svatý rok, zejména velikonoce, slavnosti na Piazza Navona Carlo Rainaldi, dekorace Il Gesu z roku 1650 – Quarant'ore, adorace Nejvyšší svátosti *Santa Agnese in Agone* - původně malý kostel vbudován do arkád Domitiánova stadionu v 9. stol. nový projekt 1652 - Girolamo a Carlo Rainaldi, roku 1653 – Borromini. Stavbu dokončil nakonec opět Carlo Rainaldi.

Ohlasy této stavby:

Fischer trinitářský kostel - Salzburg 1684-1702

Nicodemus Tessin ml., projekt neprovedený pro Stockholm, 1711

Santa Maria delle sette dolori (1642-47)

San Andrea della Fratte - 1653 do své smrti: kopule s kampanilou po straně v diagonále

b) San Giovanni in Laterano

jednou z Borrominiho nejdůležitějších prací byla rekonstrukce lateránské baziliky: "omnium urbis et orbis ecclesiarum mater et caput" – papežský hlavní chrám, původně Konstantinova bazilika, rekonstruovaná na počátku 10. stol., znovu provizorně ve 14. století a zejména v 15. století -lod' byla složena z různých stylů a hrozila zřícením.

Vkus se mění – v polovině 17. století již není možné zničit starou baziliku (jako Julius II. a Bramante, případně později Michelangelo), ale naopak je třeba uchovat co možná nejvíce a přitom zlepšit konstrukci.

Virgilio Spada roku 1646 povolal Borrominiho: tři řešení - ne sloupy, ale pilíře s oltáři - pro tabernákly bylo užito většina původních sloupů z bočních lodí. Původně chtěl Borromini rovněž změnit chór a transept - plány se ovšem nedochovaly.

Základní problém, jak proměňovat stavbu a současně ji nezbořit - vše bylo hotové v lodi 1648; poté chtěl Borromini pokračovat v nové klenbě, ale papež rozhodl, že původní kazetový strop z 16. století (Pirro Ligorio) zůstane zachováno z důvodu piety.

Pozoruhodná byla slepá okuli v patře - v popisech z 2. pol. 18. století se hovoří o tom, že v nich bylo vidět zdivo Konstantinovské baziliky (stavěný relikviář ?)

Vstup je otevřen stejným oknem jako střed dlouhé strany - prostor nás uzavírá - precizní kresba – hra světla a stínu. Chrámová fasáda byla projektována, ale neprovedena.

c) Paláce:

Od konce 30. let 17. století Borrominiho projekty na:

Palazzo Carpegna pro hraběte Ambrogia Carpegnu z Barberinovského okruhu. Ten 1643 zemřel a jeho bratr kardinál Udelrico byl mezi kandidáty na papeže: teprve on roku 1643 začal stavět. V původním projektu byl zvláštností oválný dvůr - cortile. Ten však nebyl postaven a palác se otevírá pravoúhlým dvorem k Fontaně di Trevi. Dnes je v paláci umístěna galerie a archiv Academie di San Luca.

Palazzo Falconieri, 1646 – na fasádě pilastry se sokolými hlavami (mluvící symbolika), loggia nad Tiberem (serliány) a interiéry se štukovou výzdovou.

Palác Colegio Propaganda Fide – palác pro organizování misijní činnosti:

Roku 1646 navrhl a vystavěl původně Bernini fasádu do Španělského náměstí a drobnou oválnou kapli v interiéru. Roku 1654 se Innocenz X. rozhodl zbořit kapli a postavit novou, větší podle Borrominiho projektu. Teprve 1660 bylo započato se stavbou, fasáda směrem do ulice 1662-67 rovněž od Borrominiho - ani kostelní, ani palácová, vždy je vidět pouze z úhlu.

4.4 Severní Itálie

Francesco Maria Ricchini (1583-1658)

Nejvýznamnější barokní architekt v Lombardii

San Giuseppe v Miláně, 1607-1630 – jeho význam pro severní Itálii je srovnatelný se Santa Susannou v Římě – počátek lombardské barokní architektury.

Palazzo di Brera, 1651-1686

Baldassare Longhena 1598-1682

Benátský sochař a architekt, žák Vincenzo Scamozziho. V Benátkách osobitým způsobem propojil domácí tradici palladiovskou a sansovinovskou s barokním architektonickým konceptem.

1630 *Santa Marie della salute* – chrám na centrálním půdorysu – dedikován obětem moru

1640 – dokončil *Procuratie nuove* (Scamozziho)

1656-1663 kostel *degli Scalzi*

1652 *Palazzo Pesaro*

1667 *Palazzo Rezzonico*

Longhena přenášel lokální tradici Sansovinovu a Palladiovu do Benátek prakticky po celé 17. století.

5. Římská architektura ve 2. polovině 17. století

5.1 Carlo Rainaldi 1611-1691

Římský městský architekt; vyrůstal z tradice manýrismu (jeho otec Girolamo Rainaldi byl městským architektem v Římě) a své projekty obohacoval o moderní impulzy velkých současníků (Bernini, Borromini, Cortona). Stal se posléze principem na Accademii di San Luca a byl zde jedním z nejuznávanějších učitelů architektury. V té době se blížil zejména Berniniho architektuře.

Nejdůležitější dílo:

S. Maria in Campitelli – 1662-1667

sloupy aranžovány do různých plánů

edikula v edikule + boční části

jako S. Susanna: pilastr, polosloup, sloup - ale více zahaleně, duální funkce řádů

edikulová fasáda je severoitalská + manýristická, větší rozšíření

San Andrea della Valle - 1662

Carlo Maderno publikoval kresbu pro fasádu 1624, ta byla postavena do výše přízemí (spodní patro jako S. Susanna). Carlo Rainaldi pokračoval, když byl již sokl hotový – 1662:

vertikální spojení obou pater - proto nad sloupy je zalomené kladí a oči jsou vedeny skrze sloupy vzhůru-boky doplňují centrum - gradované a vertikalizované

Při skutečném provedení došlo ke změně rytmu:

na projektu:	ve skutečnosti:
b	b
a	a
aaa	aba
a	
baaab	ababa

Tato změna byla asi změnou Carla Fontany - jeho projekt existuje - asistent korigoval kresbu svého mistra – ve smyslu berniniového očištění fasády.

Santa Agnese in Agone (na Piazza Navona), 1652; 1653-1657; kol. 1660

Původní projekt na stavbu chrámu vytvořili Girolamo a Carlo Rainaldiové (centrála s průčelím odvolávajícím se na Madernova sv. Petra ve Vatikánu. Krátce po zahájení stavby se rozhodl Innocenz X., že se chrám stane mauzoleem rodiny Pamphilij a bude spojen s rodinným palácem na náměstí. Nový projekt vytvořil posléze Fr. Borromini. Pro prodlevy ve výstavbě byl však nakonec ze stavby odvolán a chrám nakonec dokončil opět Rainaldi. Ten Berniniho projekt zčásti pozměnil: klasicizující berniniovský motiv - trojúhelný fronton nad vstupem je výsledkem tohoto zásahu.

Kostely na Piazza del Popolo:

S. Maria di Montesanto, (při pohledu z náměstí vlevo) 1662 zahájena, poté teprve 1675-1679 nově projektována Carlo Fontanou a GianLorenzo Berninim (kopule na půdorysu oválu !).

Zvonice až z 60. let 18. století.

S. Maria dei Miracoli, (při pohledu z náměstí vpravo) 1675-1681 (kopule kruhová).

Oba kostely projektoval Rainaldi jako „dvojčata“ ve stejném tvaru, mají však rozdílné půdorysy a přitom vytvářejí iluzi zcela stejných staveb: Rainaldiho kostel (vpravo od náměstí) je kruhový, druhý (na jehož projektování se podílel Bernini a Carlo Fontana) je oválný. Do konceptu exteriérů zasáhl ovšem zřejmě rovněž Carlo Fontana, který dal fasádám jednoznačnější klasizující tvar (atika se sochařskou výzdobou).

di Gesù e Maria, kol. 1670-1675 – vysoký řád v průčelí, v interiéru členové rodiny Bolognetti se dívají do prostoru (obdobný efekt jako u Berniniho)

V pozdním období Rainaldi zpracovává jiné téma-téma sloupové fasády:

fasáda *S. Carlo al Corso* - konec 60. let - sloupová fasáda přidaná

S. Marcello, 1682 (soutěž s Carlo Fontanou, který ji nakonec vyhrál). Rainaldi navrhl dvě edikuly – přitom každý řád má duální funkci. U Rainaldiho vládne striktní logika; zato však chybí barokní syntéza hmoty, prostoru a povrchu - sloupy jsou na fasádě aplikovány, nikoli plasticky integrovány.

5.2 Guarino Guarini (1624-1683)

Architekt, matematik, theatinský mnich, geniální následovník Borrominiho. Narodil se v Modeně (jeho další čtyři bratři byli rovněž řeholníci), jako novic theatinského řádu odejel na studia do Říma (1639- 1648): seznámil se s architekturou Berniniho, Cortony a Francesca Borrominiho; později nově promyslel zejména jeho „perspektivní“, „radikálně barokní“ architektonický koncept.

Po 1648 v Modeně začal projektovat pro theatiny; 1655 se stal proboštem kláštera proti vůli Alfonsa IV. d'Este a ten jej vypudil z města. Další jeho pobyt není znám.

Roku 1660 se objevil v Messině a projektoval zde své první velké dílo – fasádu konventního chrámu *S. Maria Annunziata*.

Guarino Guarini vytvářel interiéry z prostupujících prostorových jednotek; z této perspektivní architektury vzešla inspirace pro skupinu tzv. českého radikálního baroku.

Důležitá nezachovaná a neprovedená díla:

1660 – *Messina, S. Maria Annunziata* – fasáda diagonálně připojená k lodi (zničeno zemětřesením 1908)

1662-1665 – *Paříž, Ste Anne-la-Royale* (zbořeno 1823) – fasáda se podobá Borrominiho S. Carlu, ten byl však stavěn teprve později; Guarini snad projektoval samostatně

Projekt pro Louvre – není ovšem známo, jak se Guarini zapojil do královské soutěže či zda se jedná jen o osobní vyrovnání se s tématem.

1679 – *Praha, kostel P. Marie Altoettingské* (neprovedený projekt)

Za svého pařížského pobytu se seznámil z francouzskou geometrickou stereotomií: „orthografia elevata, orthografia gettata“.

Turínské období:

Roku 1666 Guarino Guarini odešel do Turina, kde měl dokončit kostel S. Lorenzo (základní kámen již 1634: původně podélná stavba. Karel Emanuel II., vévoda Savojský jej zde jmenoval roku 1668 vévodským inženýrem pro výstavbu kaple sv. Roucha (do 1681). Guarini v Turíně realizoval své nejvýznamnější projekty:

S. Lorenzo – 1666 zcela nový projekt; od 1668 se staví, centrála

Kaple Ss. Sindone – od 1668, relikviářová kaple spojená s katedrálou i s Palazzo Reale (symbolické sjednocení církve a savojské dynastie)

Palazzo Carignano – 1679-1683, mimo středověké hradby, rezidence pro následníka savojského trůnu knížete Emanuela Filiberta Savoy-Carignano (1628-1709). Čtyři fáze projektu od pravoúhlého půdorysu (typ Louvre) po trojkřídlé řešení.

Collegio dei Nobili (nyní Palazzo dell'Accademia delle Scienze), od 1679 – nedokončeno (neoklasicistní křídlo 1800); vévodská fundace pro jezuitskou výuku mladých aristokratů.

Immacolata Conzezione (1673) – konkávně-konvexní fasáda měla značný význam pro střeoevropskou architekturu, ovšem její Guariniho autorství není doloženo (poprvé atribuce 1781) – je však pravděpodobné.

Další projekty pro podélné stavby: *projekt kostela pro Turín* (neproveden), chrám kostela *Santa Maria della Divina Provvidenza* v Lisabonu (zničen 1755), jsou známé až z posmrtně vydaných výkresů.

Literární práce:

Euclides adauctus, 1671 – francouzská stereotomie + teoretické objasnění efektů dosažených utvářením kleneb.

Disegni d'architettura civile et ecclesiastica (posmrtné theatinské vydání 33 obrazů Guariniho děl různých grafiků, bez textu), 1686.

Architettura civile, 1737 – nové důkladnější vydání Guariniho prací + jeho spisy o architektuře a stereotomii („klenby jsou nejdůležitější věci v architektuře“ – „architektura má za účel uspokojovat smysly“).

II. FRANCIE

1. Definice francouzské architektury

- a) francouzská klasika se vymezuje proti italské architektuře po polovině 16. století
- b) je uměřená a využívá více klasicizujících prvků
- c) má sklon k teoretickému dogmatismu

naopak:

- d) zdůrazňuje pohodlnost v interiérech („distribution“)
- e) využívá tradiční principy stereotomie

Nejvíce inovací vytváří francouzská architektura ve světské a zahradní architektuře, méně zřetelná je v sakrální sféře.

2. Francie: zrod domácích „klasiků“

Valois – renesance + manýrismus

Jindřich II. + Kateřina Medicejská 1547-1559

jeho děti: František II., Karel IX., Jindřich III., Markéta z Valois (královna Margot)

Kolem poloviny 16. století se prosazuje ve francouzské architektonické teorii i tvorbě reakce domácích architektů na dosavadní příliv italských stavitelů a italské módy do Francie (do té doby zde pracovali Leonardo da Vinci, Primaticcio, Sebastiano Serlio, Giacomo Barozzi da Vignola). Do této doby můžeme sledovat určitý specifický manýrismus na stavbách krále Františka I. v údolí Loiry (tzv. *starší škola ve Fontainebleau* je vlastně italskou školou mimo italské území).

Zejména s počátkem vlády Jindřicha II. se tak objevuje nové architektonické hnutí, které zdůrazňuje domácí francouzskou tradici a vytváří svébytný architektonický způsob. Tento způsob bude mnohem později moderními historiky architektury nazván „*francouzskou klasikou*“. Dějiny tohoto způsobu obsáhnou poté dvě následující staletí.

Pierre Lescot (1515-1578)

Louvre – královský zámek v Paříži: pro stavbu ve starém hradu Louvre zvolil Lescota ještě František I. roku 1546. Teprve Jindřich II. dal ale po svém slavnostním vjezdu do Paříže roku 1549 příkazy vypracovat nové plány:

Lescotovo křídlo v „*Cour carrée*“: spojení francouzské tradice s italským stavitelstvím (uvnitř „tribuna karyatid“ spíše starořecká než starořímská).

Philibert de l'Orme (1510/15-1570)

Anet – zámek, po 1546: byl stavěn pro Dianu de Poitiers (milenu krále Jindřicha II.). Jeho rozsáhlá zahrada byla ve své době považována za nejkrásnější ve Francii. Rozvíjela ovšem do větších rozměrů předešlý zahradní typ, tj. skládala se pravoúhlých parterů, obklopoval jí po všech stranách ohoz a vodní příkop. Zdá se, že poprvé zde bylo využito perspektivního průhledu v hlavní ose. Dodnes je zachována pouze kaple (centrála se sterotomicky vyřezávanou kopulí) *Saint Germain en Laye* – nový zámek: stavba v zahradě za starším královským hradem získávala svou proslulou zahradu od roku 1557. K novým stavebním a zahradním pracím došlo poté podle nových projektů za vlády Jindřicha IV. (1589-1610) a Marie Medicejské. Roku 1594 vypracoval novou celkovou koncepci Étienne du Pérac. Spolu s ním spolupracovali další specialisté na tvorbu parterů, vodních hříček a množství dalších kuriozit: Claude Mollet (partery), Tomasso a Alexander Francini (vodní a technické hříčky).

Jacques Androuet Du Cerceau (kol. 1510 - 1585)

zakladatel proslulé dynastie architektů na přelomu 16. a 17. století. Byl projektantem především nových zámků:

Verneuil-sur-Oise: 1558-1560

Les Tuileries, 1564;

Chenonceaux, rozšíření renesančního zámku, 1570;

Charlevalle, 1572 pro krále Karla IX. V době jeho smrti (1574) zůstal stále nedokončený.
Plus excellents bastiments de France, 1576-1579.

Bourbon – barokní klasika

Jindřich /král Navarský 1572/ (IV.) 1589-1610 + Markéta z Valois – Marie Medicejská
(1594 – přijal katolictví a vstoupil do Paříže);
finanční ministr Sully - přestavba, resp. novostavba Paříže jako hlavního města království se
systémem královských náměstí.

Jacques II. Androuet du Cerceau

Pont Neuf 1574-1604

velká *galerie* spojující Tulerie s Louvrem na břehu Seiny

Place Dauphine

Place Royale (Vogézské nám.), 1605

Regentství Marie Medici - regentka matka

Jean Androuet du Cerceau

Hotel de Sully, 1625

Versailles, *lovecký zámek* – po 1626

Salomon de Brosse (1565-1628)

Lucemburský palác (1615-1625)

- pozemek koupený Marií Medici od vévody Lucemburského
- francouzská tradice (Verneuil) + bosáž manýristického Paláce Pitti

Saint Gervais – fasáda kostela, 1616 (manýrismus)

Rennes, *justiční palác*

Ludvík XIII. 1610-1643 + Anna Rakouská (sestra Filipa IV. španělského)

od 1624: prvním ministrem *kardinál Richelieu* 1585 – 1642

Jacques Lemercier cca 1585 – 1654 (architekt kardinála Richelieu)

v letech 1607-1614 v Římě u Giacomo della Porta (spolupráce na francouzském kostele v Římě: San Luigi dei Francesi ?)

1624: severní část Louvru + pavilón de l'Horloge

Richelieu – město a zámek: od 1627

reprezentace, tradice

Paris, Palais Cardinal (Palais Royale), 1629-1636

Sorbonna, kostel-memoriální pohřebiště kardinálovo

zámek *Rueil* – pro Richelieu, od 1633

1639 – titul premier architect du Roi

od 1646 po Mansartovi dostavuje *Val-de-Grâce*

François Mansart 1598-1666

Lemercierův protipól, nejvlivnější francouzský architekt 17. století, měl význam svými projekčními řešeními, ale měl smůlu v realizacích – rovněž svou povahou si udělal řadu nepřátel. Byl synem královského tesařského mistra, vyučil se u Salomona de Brosse, začínal prací v Rennes na Justičním paláci.

První úspěchy:

fasáda *chrámu feuillantů*, 1623/24: manýrismus + michelangelovské sochy (1804 zbořeno)

zámek *Balleroy* v Normandii 1626-1636: fasáda ducerceovská, ale nové: otevřený půdorys, dvojice bočních staveb – „communes“ utváří příjezdový dvůr.

1635-1638: zámek *Blois* (pro Gastona d'Orléans, bratra krále a jeho následníka, nepřítele Richelieuova)

Konec tradičního stavitelství – galerie pro umělecké sbírky, velký elipsovitý sál společenský směrem k zahradě

dokončeno pouze západní křídlo

1638 se narodil budoucí Ludvík XIV. a Gaston přestal mít zájem o velkolepou stavbu – ta zůstala nedokončena

1635 – *Hôtel de la Vrillière* v Paříži - pro královského sekretáře Louise Phélypeux, sběratele italských obrazů a mecenáše umění

Projekt na fasádu chrámu *minimů*, 1636 – neproveden, ale jeho myšlenek bylo užito u Val de Grace (ohlasy též u pozdější Invalidovny).

Val-de-Grâce, benediktínské opatství – půdorys Mansart, rovněž základní rozvrh fasády, dokončil však Lemercier a Le Muet.

Maisons (Maisons-Lafitte), 1643-1650

pro prezidenta apelačního dvora a přítele Richeliova, pro René de Longueil dal se později na stranu Mazarinovu a stal se jeho ministrem financí

Později již projektoval jen sporadicky:

Galerie Mazarin (dnes součást Bibliothèque National), úpravy *Hotel Carnavalet*, účast v soutěži o *Louvre* v 60. letech – zde byl ovšem bez úspěchu, i když jej podporoval především ministr Colbert.

Celková charakteristika: proporce, sloupové řády – zvýšená tektoničnost, rytmus v řešení fasád jak vertikálně, tak horizontálně.

Pierre le Muet 1591-1669

zpočátku pracoval na Lucemburském paláci

1618 – intendant královských staveb, pověřený zhotovováním plánů a modelů domů: řád podle velikosti pozemků. Odtud se dostal k teoretické a vzorníkové práci:

Traité de cinq ordres d'architecture (podle Palladia a Vignoly), 1623

Maniere de bien Bastir pour toutes sortes de personnes 1647

představuje různé vzory a typy, rovněž čtyři střechy (poprvé představuje střechu tzv. mansardovou, o níž říká, že byla výtvořem Mansardovým v době 1630-1640).

Sám byl autorem množství domů v Paříži, zámky – často s tradiční výzdobou ducerceauovskou (*Tanlay, De Pontz*) – ze 40. let.

Po smrti Ludvíka XIII.: vládne **regentka matka Anna Rakouská** (+ *králův bratr Gaston d'Orléans – správce království*). Novým ministrem se stal:

Jules Mazarin 1643-1661

- fronda 1648-49

- fronda princů 1650-1653

Po Mazarinově smrti vládne od 1661 již sám Ludvík.

Ludvík XIV. (nar. 1638) 1643-1715 + *Marie Terezie španělská*
Mme de Montespan

Louis Le Vau 1612 ? – 1670

poučen z díla Lemerciera a Mansarta
studijní cesty do Janova a snad i do Říma

Hotel Lambert 1650 a úpravy na ostrově sv. Ludvíka
vítězství romanismu, založení francouzské klasiky v řešení interiéru:
prostor – diferenciaci, subjektivizaci, účel a postavení objednavatele
je tvůrcem „*appartement double*“ a je stoupencem enfilády

+ pro Mazarina:

od 1655 – pokračuje ve výstavbě *Louvru* – jižní křídlo
přestavba *Vincennes*, 1653

podle Mazarinovy závěti: *College de quatre nations* – kolej čtyř národů proti boční fasádě
Louvru (*Collège de Mazarin*) od 1661

+ pro Mazarinovo okolí

zámek *Rainci* - pro Jacquese Bordiera, finančníka

Zámek se „dvojím bytem“, jasné a logické sřetězení místností. Je možné jej pokládat za určitou skicu k Le Vauovu nejvýznamnějšímu dílu:

Vaux-le Vicomte, 1656-1661

Nicolas Fouquet, protežé Mazarinův

od 1659 samostatný ministr financí, 1662 velká slavnost otevřeni, poté zatčen

+ královský architekt:

1661 – založení východního křídla, účast na konečné výstavbě *Louvr*

Versailles, 1661-1670 – přestavba a rozšíření zámku

1670-1672 namístě vesnice Trianon – *Trianon de Porcellaine*

čínská móda asi poprvé, nápodoba z modrobílých fajánsí

ovšem počasím bylo obloženi časem zničeno

1687 zbořen

1664-1670 – přestavba středního pavilonu *Tuilerii*

Louvre a Versailles

Královský Louvre

Roku 1652 se vrátil Ludvík XIV. po vítězství nad frondou do Paříže. Nevracel se však do paláce, který kardinál Richelieu odkázal králi (Palais Royale); z něj totiž musel utéci před povstalci a rozhodl se obývat nedokončený královský palác v Louvru.

1659 Pyrenejský mír posílil postavení krále a Mazarina: Francie se stává nejdůležitější evropskou mocností. Po Mazarinově smrti roku 1661 oznámil Ludvík XIV., že již nebude mít prvního ministra, ale bude vládnout sám. Namísto jediného ministra, jmenoval tři státní ministry. Nejmocnější z nich byl Colbert, současně ministr pro architekturu, umění a manufaktury.

Král začal ihned upravovat Louvre. Nejprve Mazarinův architekt Louis Le Vau roku 1661 zde nově přistavil Apollonovu galerii (spojující nedokončený Louvre s Velkou galerií); Charles

Le Brun ji vymaloval – sluneční téma naznačuje pozdější ikonografii ve Versailles. Poté pokračoval v projektování severního a východního křídla.

a) Colbert s Le Vauovou prací byl nespokojen a inicioval roku 1663 spíše neformální soutěž; vyhledával další možná řešení.

Antoine-Léonor Houdin (neznámý, snad italského původu);

François Le Vau (bratr Louise), Jean Marot, Pierre Cottard, snad již tehdy též Claude Perrault;

François Mansart – vytvořil asi nejzajímavější projekty (celkem vypracoval až do své smrti šest různých projektů).

b) Roku 1664 Colbert spolu s králem navázali na starý Mazarinův sen (pozvat do Paříže italské umělce) a vyhlásili oficiální, italskou soutěž. Poslali do Říma Le Vauův projekt ke korekci.

Vznikly tak proslulé korespondenční projekty:

Pietro da Cortona

Carlo Rainaldi

Francesco Borromini (ten však odmítl) x Guarino Guarini

Gian Lorenzo Bernini

Berniniho projekt byl nejvíce oceňovaný a zejména, když poslal roku 1665 do Paříže tzv. „druhý projekt“, byl pozván na francouzský dvůr k realizaci. Bernini byl v Paříži v letech 1665-1666 oslavován jako kníže umělců. Vytvořil zde ještě dva projekty a byl účasten položení slavnostního kamene k provedení svého projektu. Když se vrátil domů, obdržel Colbertův dopis, v němž se píše o tom, že stavba nebude realizována, a že se soutěž vrací na počátek – k tématům francouzské architektury.

c) Berniniho neúspěch v Paříži byl zapříčiněn několika skutečnostmi. Především králův zájem v té době přešel k nové rezidenci ve Versailles a Louvre naopak ztratil svou funkci hlavní královské rezidence. Namísto toho Colbert o něm začal uvažovat jako o symbolu Francie – její slávy, vědění a akademie. Konečně proti Berniniho koncepci se postavili někteří francouzští architekti (Berniniho průvodce Fréart de Chantellou psal o „*grande cabale des architectes contre le Cavalier*“).

d) Ministr Colbert sestavil posléze v letech 1667-1668 tým: Charles Le Brun (malíř), Louis Le Vau (architekt), Claude Perrault (teoretik, architekt – laik). Tento tým měl vytvořit definitivní projekt. Zatímco Le Vau záhy odešel pracovat do Versailles, za ideového tvůrce proslulé východní kolonády s dvojicemi sloupů je považován Claude Perrault, současně jeden z hlavních kritiků italské architektury. Dvojice sloupů, respektive střídání malých a velkých interkolumnií, vymyslel Perrault jako „francouzský“ řád. Definitivní projekty pro stavbu vypracoval pod jeho vedením asi François d'Orbay (Le Vauův žák) a stavba byla ukončena (ale ještě nikoli zcela dostavěna) roku 1678.

Louvre je dnes pro návštěvníka zajímavý svými rozdílnými fasádami:

- západní vnitřní fasáda s „pavilonem hodinovým“ a jihozápadní „královský pavilon“ jsou *renesanční* (Pierre Lescot, 1546-1555 a Jacques Lemercier, kol. 1650);
- východní, vstupní fasáda s *Perraultovou kolonádou*;
- severní fasáda v pojetí architektury *francouzské klasiky* (Louis Le Vau);
- jižní fasáda s *monumentálním pilastrovým řádem podle italského vzoru* (François d'Orbay).

Versailles a osobní dějiny Ludvíka XIV.

Ve Versailles stál lovecký zámek Ludvíka XIII., stavěný 1623-1624 (rozšířený 1631-1634) ve stylu „du Cerceau“. Podobně jako v případě Louvru se jej rozhodl Ludvík XIV. přestavět, i když v tomto případě se proměňovala postupně funkce objektu od loveckého zámku ke státní rezidenci.

a) V letech 1661-1668 nechal král zámek upravit podle vzoru zámku Richelieu. Louis Le Vau přistavěl k původnímu zámečku dvě křídla v předzámčí a André Le Nôtre navrhl rozsáhlé zahrady v těsném okolí. Do zahrad byly přestěhovány sochy a vybavení ze zkonfiskovaného zámku Vaux-le-Vicomte. Zámek byl stále určen pro lov, slavnosti a sloužil zvláště jako refugium pro královny pobyty s Mme de la Vallière. V té době neměl ještě žádnou rezidenční funkci

(hlavním královským zámek byl v době stavebních prací v Louvru zámek v Saint-Germain-en-Laye).

b) Roku 1668 mírem v Cáchách se zvýšila prestiž vítězného Krále-Slunce. V letech 1668-1670 byl připravován pod vedením architekta Louise Le Vau projekt „nového, rezidenčního zámku“. Hlavním problémem se stalo rozhodnutí, zda ponechat starý zámek, nebo jej zcela přestavět. Stejně jako v případě Louvru i zde se objevují různé koncepty různých autorů: Claude Perrault, Antoine Le Pautre, Jacques IV. Gabriel, Louis Le Vau, ale v pramenech je zmiňován znovu Gian Lorenzo Bernini.

Rozhodnutí nakonec padlo ve prospěch ponechání starého zámku (pouze jeho nová úprava) a jeho obestavení novým zámekem. Hlavním tvůrcem byl s největší pravděpodobností François d'Orbay (s použitím myšlenek Le Vauových a snad i Berniniho): tzv. mramorový dvůr, zahradní fasáda, Velké schodiště vyslanců- později zbořeno). Zámek získal rezidenční funkce a zastínil tak svým významem královský Louvre. Před zámekem byly vybudovány přístupové cesty jako sluneční paprsky a kolem nich začalo vznikat rezidenční osídlení.

c) Roku 1678 mírem v Nimègue (Nijmegen) se Ludvík XIV. dostal na vrchol své osobní moci a opět pozměnil funkci svého sídla. Mělo se stát již nejen rezidencí, ale zejména novým hlavním městem. Novým architektem se stal královský architekt Jules Hardouin-Mansart, který zámek podstatně zvětšil, postavil nové části (např. zarovnal zahradní průčelí vestavbou nové Zrcadlové galerie) a další křídla v okolí zámku. S velkolepým stavebním projektem souvisela výstavba malých letohrádků v krajině a zejména výstavba nového parku (André Le Nôtre). Symetricky před zámekem byly založeny městské čtvrtě Notre-Dame a Saint-Louis.

Po smrti Hardouina-Mansarta pokračoval již v menším tempu ve stavbách od roku 1708 Robert de Cotte, až se po smrti Krále-Slunce stavba pozvolna zastavila. V době regentství a v první polovině vlády Ludvíka XV. již Versailles nebyly panovníkem obývány.

Jules Hardouin – Mansart 1646-1708 (syntéza francouzské architektury 17. stol.)

sestra Francoise Mansarta se provdala za architekta Germaina Gauthiera: měli spolu dceru Marii, která se provdala za malíře Raphaela Hardouina:

jejich synem Jules H-M (tj. ve vztahu k Mansartovi - syn neteře).

Invalidovna:

a) 1670-1676 – Libéral Bruand, vojenský špitál a kostel vojáků

b) 1677-1706 – Jules H.-M., dóm

c) po 1708 – Robert de Cotte, závěrečné úpravy

snad mauzoleum králů podobně jako Escorial,

fasáda podle Minimi Fr. Mansarta

Place des Victoires

po míru v Nijmegen – sochař Martin Desjardin roku 1678 vytvořil monumentální sochu Ludvíka XIV.

1685 – výstavba královského náměstí (do celé koncepce zapojen portál de la Vrilliere od Fr. Mansarta)

Place Louis le Grand (na místě zbořeného Hôtel Vendôme)

po 1685 – sjednocené fasády pro královskou knihovnu, akademie a jednotlivé paláce

1698 – náměstí provedeno jako kulisovitá fasáda (za ní byly posléze stavěny domy)

Letohrádky v blízkosti Versailles:

Marly, 1676-1686, ermitáž (zničeno na počátku 19. století)

palác Slunce a 12 domů – měsíců

Clagny, 1674 (pro Mme de Montespan, 1676 nová výstavba do 1680, 1764 pro velké výdaje zbořeno)

Mme de Sévigné napsala, že je to palác Armidy, Montespan prohlásila, že je tak vhodný pro baletku.

Grand Trianon (dokončil Robert de Cotte - peristyl)

1687 zbořen porcelánový Trianon, nová stavba zčásti je již roku 1688 obytná

peristyl spojuje zámecký dvůr se zahradou (de Cotte)

a) vlevo od peristylu: dvůr kuchyně (kuchyně a úřady), kaple, kabinety

b) vpravo od peristylu: malá králova zahrada (komedie), salony, velké apartmá královo

c) dlouhá galerie + bosket pramenů

d) „Trianon sous les bois“ - pohostinské křídlo, salony

